

«МАНАСТААНУУ» КУРСУН ОКУТУУДАГЫ МИЛДЕТТЕР ЖАНА КҮТҮЛГӨН НАТЫЙЖАЛАР

Макалада манасчылар менен эпостун уникалдуулугу айтылды. «Манастаануу» курсун окутуудагы милдеттер менен күтүлгөн натыйжалар тууралуу сөз болду.

Негизги сөздөр: уникалдуулук, бүтүндүк, реалдуу, поэтика, компетенция, билгичтик, окурман, угарман, философиялык, даанышман.

А.З. Зулпуев - к. филол. н, доцент, ОшГУ

«МАНАСТААНУУ» УЧЕБНЫЕ ЦЕЛИ И ОЖИДАЕМЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

В данной статье говорится о сказителях эпоса «Манас» и об его уникальности. Речь еще идет о задачах и ожидаемых результатах в обучении курсу «Манасоведение».

Ключевые слова: уникальность, целостность и реалистичная, Поэтика, компетентность и профессионализм, читатель, слушатель, и философски и мудрый.

A.Z. Zulpuev - candidate of philology, docent

RESPONSIBILITIES AND EXPECTED RESULTS IN TEACHING “MANAS STUDIES”

This article concerns the uniqueness of Manas Telles and the Manas epos. And also underlined responsibilities and expected results in teaching «Manas Studies»

Key words: uniqueness, integrity and realistic, Poetry, competence, wisdom, reader, listener, a philosophic wise man.

Дүйнө жүзүндөгү башка элдер өздөрүнүн өткөндөгү маданиятын, тарыхын, социалдык окуяларын.— жазма адабиятта, архитектурада, скульптурада, театрда, кинодо, даректүү тасмада, сүрөт ж.б. сактап келген болсо, кыргыз эли өзүнүн бүткүл аң-сезимин, ар-намысын, күрөшүн, көздөгөн максатын, башынан өткөргөн реалдуу тарыхый окуяларын оозеки эпикалык жанрда чагылдырган.

Немец окумуштуусу Я. Гримм: «Биздин тилибиз – бул биздин тарыхыбызда», – деп жазгандай, биздин улуттук кыргыз тилибиз эпикалык оозеки чыгармаларыбыздын өзөгүндө сыйдырган тарыхыбыздын дал өзү.

Демек, тил менен тарых өз ара ажыралгыс бүтүндүк. Бул бүтүндүктөр түрдүү тарыхый, турмуштук багыттарда ар кандай жолдорду басып, өсүп-өнүгүп биздин күндөргө келип жетти. Мунун далили байыркы ата мурасыбыз, көөнөрбөгөн казынабыз – «Манас» эпосу.

Чындыгында, «Манас» эпосу өзүнүн кайталангыс көркөмдүгү боюнча, нечен кылымдардын кайгылуу, оор окуяларын тулку боюна сиңирип, философиялык мазмундуу жыйынтыктоолору боюнча, элдин тагдырын ар тараптан: жашоо-тиричилик, жоопкерчилик, үй-бүлө мыйзамдары менен шарттары, ар түрдүү салт-санаа, үрп-адаттары, социалдык жана коомдук турмушунун кеңири камтылышы боюнча,

дүйнөдөгү эң сейрек кездешкен дүйнөлүк поэтиканын эстеликтеринин үлгүлөрүнө жатат.

Ал кыргыз элинин чыгармачылыгынан улам жаралган, бүгүнкү күнгө чейинки узак жолдо такталып, тазарып, керектүү, зарыл жаңы кошумчаларды кабыл алып, тулку боюна сиңирген көркөм чыгарма.

Ошондуктан мында кадимки кадыресе жашоо – тиричилик менен катар, акыл жеткис укмуштуу фантастика, тарыхый окуялардын шумдуктуу миф менен коштолугу зор кызыгууну туудурат.

Ооздон оозго, муундан муунга оозеки түрүндө айтылып, биздин күндөргө жетип отурат.

Эпостогу негизги идея–адамзаттын жаралышынан бери анны аздырып-тоздуруп, кубантып-сүйүнтүп, чарчап-чаалыгып, алдан тайып баратканда ага канат байлап, күч берип келген, арыбас идея. Сабатсыздык жоюлуп, улуу эпос өзүнүн түбөлүктүү, экинчи өмүрү, т.а., китеп, тасма, сүрөт өмүрү менен жашоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болуп, накта көркөмдүк наркын сактап, өлбөс-өчпөстүктү, түбөлүктүүлүктү даңазалып, дүйнөлүк маданияттын алтын казынасына кошулду. Демек, биз мына ушул улуу эпосуубузду кош колдоп, төкпөй-чачпай изилдеп, сактап, анын ар бир сөзүн, сабын кийинки урпактарга жеткирип берүү–ар бир кыргыз баласынын ыйык парызы.

Андыктан, үч илтикти бала бакчадан тартып, мекемелерде иштеген кызматкерлерге чейин окутууну күчөтүү зарыл. Практикада канча методист болсо, ошончо методика, канча адам болсо, ошончо ой-пикир болот эмеспи.

Бирок, баардыгынын алгылыктууларын ортого салып, андан өздөштүрүүгө оңой болгон атайын бирдиктүү бир методиканы иштеп чыгуубуз керек. Анүчүн атайын милдеттер менен максаттар коюлуп, аларды ишке ашырууда бир катар изилдөөлөрдү жүргүзүп, изилдөөнүн алкагында студенттердин билимдерин жана билгичтиктерин калыптандырып, ээ болуучу компетенцияларды тактап, андансоң натыйжаларды күтүшүбүз керек.

Биз өзүбүздүн изилдөөбүздө «Манастануу» курсун окутууга төмөндөгүдөй милдеттерди койдук:

I. Уникалдуулугу «Манас» эпосунун дүйнөлүк маданияттагы алган ордун белгилөө;

II. Эпос жөнүндөгү алгачкы маалыматтар менен (окурманды, угарманды, окуучуну, студенти ж.б.) кабардар кылуу;

III. Эпостун негизги идеясы менен тааныштыруу;

IV. Байыркы менен бүгүнкүгө көпүрө болгон, Манас баатырдын баянын биздин күндөргө жеткирген, батыр өзү тандап, даарыган залкар манасчыларды даңазалоо;

V. «Манасты» изилдеген окумуштуулар жана алардын эмгектери менен тереңден маалымат берүү;

VI. Үч илтикти жазып алууда, кагазга түшүрүүдө, кара сөзгө келтирүүдө, басып чыгарууда жана которууда жүргүзүлгөн иш-аракеттер жөнүндө маалыматтарды берүү;

VII. Эпостун сюжетин, кыскача мазмунун, өзөктүү окуяларын окутуу, алардагы турмуштук-философиялык ойлордун, тажрыйбалардын маани-маңызды турмушунда колдонууга көнүктүрүү;

VIII. Үчилтиктеги каармандар системасын талдоо жана өздөштүрүү;

IX. Эпостун өзөгүндөгү каада-салт, ырым-жырым, үрп-адаттарды жана улуттук дөөлөттөрдү окурмандардын (а.и.студенттердин) аң-сезимине, жан-дүйнөсүнө жеткирүү;

X. Эпостун окуяларын жана элементтерин кагазга түшүргөн сүрөткерлердин эмгектерин даңазалоо;

XI. Муундан-муунга оозеки айтылып келген таберигибиз менен сыймыктануу сезимин калыптандыруу;

XII. Табиятынан айтуу шыгы болбосо да ар бир окурманды «Манастын» саптарынан айта билүүгө, көркөм окууга жана кептик чеберчиликке машыктыруу;

XIII. Эпостун негизинде жазылган пьесалар, дарамалар, опералар, музыкалар, кинолор, даректүү фильмдер жөнүндө кабардар кылуу;

XIV. Кыргыз баласы кылымдардын кыйырында «Манастан» кубат алып, «Манас» менен коргонуп да, сыймыктанып да, сыйынып да келгендиктен, анын уникалдуулугун даңазалап улуттук жүзүн сактай алууга көмөк көрсөтүү;

XV. Кыргыз улутунун идеологиясынын пайдубалы болгон эпосту сактап, өнүктүрүү, жайылтуу менен урпактарды Ата-Журт үчүн күйүп жанган мекенчил болууга, эл камын ойлоого тарбиялоо.

Жогоруда саналып өткөн милдеттер чалкыган деңиз сымал эпос үчүн аздык кылат, биз булл милдеттерди шарттуу гана болжоп алдык. Жер жүзү шарформасында деп айтылат эмеспи. Мына ошол жержүзүндө алты континент бар.

Демек, ошол биз менен параллель жашап жатканкандай гана рассадагы түрдүү улуттардын өз менталитетин, тарыхын жана таржымалын чагылдырган улуу мурастары бар.

Атап айтсак, казактардын «Козу көрпөш Баян сулуу», ирандыктардын «Шах-наме», индустардын байыркы эпосу «Махабхарата», орустардын «Игордун полку жөнүндө сөз», гректердин «Илиада» жана «Одиссей», финдердин «Калевала», калмактардын «Жангар», казак, өзбек, каракалпак, башкыр, татар, алтайлыктардын «Алпамыш», армяндардын «Давид Сасунский», түрк тилдүү элдердин «Көроглы» ж.б. эпос-мурастарынан көлөмү жана көркөмдүгү боюнча биринчиликти эч кимге бербеген «Манас» эпосу дүйнөгө теңдеши жок океан.

Анандагы эпостун уникалдуулугу – эпосту «манасчыларыбыздай» акыл-эстен кетип, өзүн жоготуп, транска түшүп, ошондой эле, эч жерден окубай, укпай туруп аян аркылуу касиет менен айтылып алуусунда турат. Башка бир да эпосту минтип айта алышпайт. Айткан болсо жомок катары, же ыр катары окуп берип, айтып берип же көркөм окуп бериши мүмкүн.

Окумуштуулар Манас жомок, ал жөн гана элдик акыл-оюнан, кыялынан жаралган каарман (собирательный герой) деп айтып келишкен, бирок «шамал болбосо чөптүн башы кыймылдабайт» дегендей, Манастын болгондугуна далил болуучу, болгондо да чоң чекит коюучу далил булл – «манасчылык өнөр». Мындай өнөр башка бирда улутта кездешпейт.

Ошондуктан, кыргыз эли өтө бийик философиялуу, даанышман жана уникалдуу калк экендигибизди унутпашыбыз керек. «Манас жаңырыгы» телерадио компаниясынын директору, белгилүү журналист Темирбек Токтогазиев «Манас» эпосунун бир канча варианттарын изилдеп, Алтай, Хакас, Тажик, Казак, Кытай мамлекеттеринин көп жерлерин кыдырып, окумуштуулар менен жолугуп, Манас батыр тарыхта жашап өткөн инсан экенин иликтеп, тактап, далилдеп «Айкөл Манас–тарыхый инсан» деген китебин жазды.

Кытайда Манастын тарыхый инсан экенин тастыктаган сүрөттөр бар экендигин далилдеп берет. Бул китеп тарыхта, илимде, окумуштуулар чөйрөсүндө абдан чоң ат көтөргүс эмгек болуп саналат. «Миң уккандан, бир көргөн» демекчи, студенттерди мына ушул китеп менен, анын автору Т.Токтогазиев менен тааныштыруу, керек болсо «Манас жаңырыгы» телерадиокомпаниясы уюштурган «Манаска» арналган кечелерге катыштырып, эң негизгиси, азыркы манасчылар менен жолугушууларды уюштуруу, маек-кечелерди өткөрүү сыяктуу иш-чаралардын болушу «Манастануу» курсун окутууга эбегейсиз чоң салым кошкон болоор эле. «Баатырдын даңкын алыстан уксаң, жанына келсең бир киши» дегендей, манасчылар кадимкидей эле киши, бирок алар табияты таза, кандайдыр бир деңгээлде кут даарыган, сезимтал жана жан-дүйнөсү өзгөчө адамдар болушат.

Алар менен жолугушуу жана түзмө-түз өз оозунан «Манас» угуу – радиодон, тасмадан же экрандан угууга караганда алда канча таасирдүү болот. Манас айтуу менен бирге балдарды кызыктырган ар кыл мүнөздөгү суроолорго жооп беришет.

Жолугушуудан улам, студенттер кыргыздын рухий улуу дөөлөтүнө тереңдеп кирип, ага абдан берилип, кызыгып, баа бериши толук мүмкүн. Аларга «манасчынын» деңгээлин түшүндүрүп берүү керек.

Маселен, Манасчы ким? Манасчы – өткөн менен кеткенди, тээ качанкы атам заманды көз алдыңа элестеткен “санжырачы”, айкөл баатырдын эрдигин даңазалаган “жомокчу”, жан- дүйнөңдү козгоп, көңүлүңдү эргитип айгай салган “төкмө”, ойду нускалап айткан “чечен”, айтчу сөзүн уйкаштыра айткан “акын”, жагымдуу обондорду чыгарган “обончу”, сөздү асыл таштар менен шөкөттөгөн “зергер”, улуу баянды сөз менен тарткан “сүрөткер”, сөз менен оору- сыркоону айыктырган “эмчи - домчу”, Манас айтып жаан чакырган “жайчы”, Манасар кылуу эртеңкини көрө билген “олуя”, тарыхты даңктай билген “кеменгер”, кыйын күндөрдө кыргызды алга сүрөп, колдоп турган, руху бийик “айкөл адам”. Манасты окуп, билим алууга болот.

Бирок, “манасчы” болуу мүмкүн эмес. Манасчыны Манас даарыйт, анны Манас тандайт. Түшүндө аян берет, же өңүндө көрүнөт. Ошондо гана улуу “Манас дүйнөсү” ачылат. Касиеттүү түш аян берет. “Манастаануу” курсун окутууда студенттерди белгилүү залкар адамдардын Манас эпосу тууралуу айткан сөздөрү дагы бир жолу эбегейсиз зор мурасыбыздын кыргыздын маңдайына бүткөн бактысы экендигин тастыктап бере алат деп айтсак болот.

Бир канча мисалдарды келтирели: Улуу жазуучу Ч. Айтматовдун «Аскада калган аңчынын ыйы» деп аталган китебинде: “Ааламга аты кеткен Манас, анны жараткан кыргыз эли кандай гана бактылуу!” – деп жазат. “Манас” эпосу жалпы адамзаттык маанидеги терең маани-мазмунга сугарылган көркөм сөз өнөрүнүн туу чокусу, дүйнөлүк көркөм цивилизациясынын кенчи, кыргыз элинин улуттук аң-сезиминин манифести жана көркөм идеологиясы, Ала-Тоолук ак калпак калктын турмушунун энциклопедиясы болуп эсептелет. Поэтикалык күчү, эпикалык арымы жана көлөмү жагынан дүйнөгө теңдеши жок улуу дастан. «Манас» – байыркы кыргыз рухунун туу чокусу. Андыктан «Манас» калпак кийип, кыргыз тилинде сүйлөгөндөрдүн сыймыгы. Ал — элдин туу туткан, руханий азыгы” – деген.

Чокан Валиханов: “Манас” – Манас баатырдын тегерегинде чогултулган кыргыз мифтеринин, жомокторунун жана уламыштарынын энциклопедиялык жыйындысы. Муну ээн талаанын Илиадасы десе да болот. Кыргыздардын турмуш образы, каада-салттары, географиясы, диний жана медициналык аң-сезими, башка элдер менен карым-катнашы булл эбегейсиз эпопеяда чагылдырылып турат” – дейт.

Ал эми Болот Мураталиевич Юнусалиев: “Жүздөгөн жылдар бою кыргыздар үчүн булл эпос таалим алуучу роман китептин, таасирдүү сахнанын жана экрандын, өткөндү эске салуучу тарых китебинин милдетин аткарып келген” – деп мыкты баасын берген. Ушундай сөздөрдөн улам, алардын андан аркы кызыгуусу ого бетер артып, өз алдынча “окуу”, “жыйноо”, “кызыгуу” деген аракеттер башталышы мүмкүн. Окутуунун практикасында өз алдынча иштөө деген процесс бар. Бул процесс окурманды, угарманды, окуучуну, студентти курагына карабастан, жөнөкөйдөн татаалга, жеңилден оорго деген принциптин негизинде өтүлгөн сабакты бышыктоодо кыйла жакшы натыйжаларды берет.

Курстун мазмунун толук өздөшпүргөн студент төмөнкү компетенцияларга ээ болушу керек:

1) «Манас» эпосунун жалпы адамзаттык философиялык маанисин, уникалдуулугун, ички маңызын түшүнө билүү, тексттен үзүндү келтирип, маанисин чечмелеп бере алуу;

2) Жан-дүйнөсүнө «Манастын» тил байлыгын сиңирип, өз оюн таамай, көркөмдөп айта жана жаза билүү, эпостун сөз берметтерин өз сөздөрүндө колдонуу;

- 3) Көп улугтуу маданиятты түшүнүү, эл аралык чөйрөдө иштей, жашай алуу;
- 4) Даяр илимий пикирлерди гана окуп үйрөнбөстөн, сын ой жүгүртүү, өз пикирин билдирүү, жыйынтык чыгара алуу, аргументтерди келтирип, талкуулай алуу, эки тарапты тең канааттандырган чечим кабыл алуу;
- 5) Жамаат, топ ичинде ишгөө, ишти уюштуруу, жоопкерчиликтерди, ресурстарды бөлүшгүрүү;
- 6) Маалымат менен өз алдынча иштей билүү, башкы мааниге ээ болгон маалыматты аныктай алуу, интернет булактары менен иштей алуу; демилгечил болуу, долбоорлорду иштеп чыгуу, чыгармачылык менен жаңы идеяларды сунуштаган креативдүүлүк;
- 7) Максатка жетүүгө шыктануу, баштаган ишинин аягына чыгуу, өмүрүнүн бардык баскычтарында билимге умтулуу.
- Курсту окууда жана толук өздөштүрүүдө улуу эпостун бардык негизги окуясын деталдуу талкууга алуу керек. Талкуудан улам талаш болот, “талаштан тактык жаралат” демекчи, түпкүлүгүндө студент салыштыруудан, талашып-тартышуулардан, китептерден, далилдерден, окумуштуулардын далилдеринен, тарыхый маалыматтардан алуу менен бирге нагыз билимге ээ болот. Бул болсо мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Адабияттар:

1. **Ауэзов, М.О.** «Манас» – киргизская героическая поэма» [Текст] Алматы: Издательский дом «Жибек Жолы», 2011.
2. Манас. Биринчи бөлүк. I китеп. Кыскартылып бириктирилген вариант. Жалпы редакцияланган – проф. Б.М. Юнусалиев – [Текст] Фрунзе: Кыргыз мам.бас. – 1958. – 343 б. китебинен алынды: www.literatura.kg сайтында жайгаштыруу күнү: 2010-жылдын 4-апрели.
3. Манас–историческая личность. Газета «Общественный рейтинг» от 16 мая 2013 г.
4. Манас. Эпизоды из киргизского народного эпоса. «Манас» по варианту Саякбая Каралаева. (Перевод С.Липкина и Л. Пеньковского). - [Текст] М.: Художественная литература, 1960.
5. Мелетинский Е. М. Происхождение героического эпоса. [Текст] М., 1963.
6. Темирбек Токтогазиев. «Айкол Манас – тарыхый инсан: Алтайдагы,